

SZUROMI PÁL

Hangyák, horizontok

MÁTÉ BENCE FOTOGRAFIAI ÁRNYJÁTÉKA

Vajon hogy lehet az, hogy a természetfotózásnak a Dél-alföldön van legnagyobb becsülete? Pont ott, ahol Tornyai ízes, honos kifejezésével csak a „nagy sömmi” uralja tekintetünket. Ennél azért a hegyes-dombos, buja, romantikus vidékek csak-csak izgalmasabbak, gyümölcsözőbbek. Úgy tűnik azonban: ebben a közegben nem is annyira a tartalmi, környezeti adottságok a perdöntőek. Inkább a szemléleti, műfaji elkötelezettségek. Alighanem ebből adódott, hogy Szegeden az elsők közt láthattuk a NaturArt Szövetség átfogó, jubileumi kiállítását (20 éves múlt, DÉMÁSZ Székház, 2011. április 18 – május 3-ig). Akadtak itt megnyugtatóan kellemes, érdekes és felpeszdtően expresszív vagy szigorú szerkezetű látomások, legyen szó akár tájképi esszenciájú, akár állati profilú felvételekről. A hazai természetfotósok mindenesetre a lakonikusabb, rejtettebb, eredetibb natura felfogás felé törekszenek. Csakhogy ez meglehetősen ritkán, rendkívül keveseknek sikerül igazán.

Nem így a szokatlanul fiatal fotóművésznek, a pusztaszeri gyökerű Máté Bencének (1985-). Ő már kamasz fejjel bejutott a magyar és nemzetközi szakma privilegizált élvonalába. Egyenest csodagyereknek számított. Majd a későbbiekben még inkább megfejlte előkelő pozícióját. Nem elég, hogy nálunk ötször lett az „Év ifjú természetfotósa”, ám az európai és világpályázatokon is rangos, tekintélyes elismeréseket szerzett: az „Év madárfotósa” (2005), a fotósok „Oscar-díja” (2010). S csakugyan: őt mindenekelőtt a szabadon csapongó madarak látvány- és életvilága foglalkoztatja. Mintha az agilis fészeképítés, netán a röptetés misztériumával nemigen bírna betelni. 2009-től viszont valahogy a hangyák, a hangyabolyok felé fordult érzékeny lencséje. Szóval a nyüzsgő, titokzatos föld alatti szférák felé. Nem véletlen így, ha a mostani tárlaton egy ilyenféle díjnyertes remeklésével szembesültünk. Nevezetesen az Árnyjáték című fotográfiájával, amely a bemutató kiemelt centrumában kapott elhelyezést. Abszolút indokoltan.

Igen, magam is e fanyar, dekoratív hatású látomás bűvkörébe kerültem. Hiába nézelődtem jobbra és balra, előre meg hátra, ehhez az alkotáshoz egyre-másra vissza kellett térnem. Akár egy mágikus, kardinális gyújtóponthoz. Pedig mondanom sem kell: az efféle tematikák közel sem kínálnak amolyan megejtő, felemelő szépségeket. A csudát. Mert a kisebb-nagyobb hangyalények korántsem tartoznak a szívderítő, kellemes látványosságok közé. Tőlük rendszerint bizsergő, viszolygó érzetünk támad. Most mégis ők a főszereplők. Ez pedig valószínűleg unikum. Nem mintha nem tudnánk e parányi, népes közösségekben leledző rovarok létezéséről. Csak irtatlan kevés, homályos tapasztalatunk van róluk. Magam is csak gyermekkoromban találkoztam velük, amikor még helyel-közzel növény- és földközben töltöttük csintalan, kutakodó életünket.

Ami azt illeti: Máté Bence oldott, mozgalmas vízióján is markánsan előjön a naturális töltetű inspiráció. Elvégre a hangyák csapata egy félig-meddig teres, nyitott és zöld ragyogású

felületen jelenik meg előttünk. Csaknem egy üde, napsütötte pázsitos zónában. Ahol egyébként az egységesnek látszó, dekoratív színtömeget az átlós, mértanias ritmusú belső tagoltság járja át. Így a gesztikus küllemű, vonalas törékenységgű állatkák formateste jóval egzaktabbá, elevenebbé válik. Habár az alsó, horizontális fekete folttal egy komorabb, már-már alvilági jelzést kapunk. Ráadásul a nyugtalan, szorgoskodó rovarok kísérteties árnyékteste is nagyrészt e súlyos, vészterhes színszólámhoz igazodik.

Mintha a felvillanyzó természeti tündöklésekben is ott rejtőznének a nyomasztóbb mélyvilági históriák.

Súlyosabb és oldottabb létrétegek? Bárhoggy is vesszük: az Árnyjáték leleményes szerzője a kontrasztos, dinamikus és mozgékony térperspektívára hivatkozik. Míg egyfelől különféle léptékű, hierarchikus nagyságrendű párákat észlelünk, addig a következőkben ismét a duális szervezethez ötlük szemünkbe. Nem nehéz észrevennünk: a zöldes, tündöklő tértartományban józan, távolságtartó felülnézetből kémleljük a hangycsoport mozgólódását. Az alsó, vasosabb motívumsornál viszont egy rafinált „svédcsavar” következik. Most már oldalnézetből méregethetjük a sziszifuszi terhekkel küszködő apróságokat. És szinte testközelbe kerülünk velük. Ha megfontoljuk: egy furfangos, vitális zsánerképnek is felfoghatjuk e kompozíciót. Jelenleg ugyanis az ösztönös, célirányos nyüzsgés és munkálkodás majdhogynem fontosabbnak tűnik, mint maga a fizikális, formai létezés. Akárha a jelentéktelennek látszó, pindurka egyedek bebocsájtást kérnének a nagybetűs élet egyetememes régióiba.

Kis- és nagybetűs életminőségek? Ne tagadjuk: ez a dilemma lépten-nyomon ott kísérti gondolkodásunkat, vélekedéseinket. Tudjuk: a gyarmatosításokkal együtt a lekezelt, másod- és sokadrangú emberkép is bekerült a civilizáció áramkörébe. Az új demokratikus meg a természetvédő, zöld mozgalmak színrelépésével ellenben a modern jóléti társadalmak mohó, haszoncentrikus és öntelt mentalitása is egyre kritikusabbá lett. Peter Singer, a nagytekintélyű ausztráliai bioetikus professzor odáig elment, hogy szisztematikusan megkérdőjelezte az általánosan elfogadott személyiségfelfogást. Szerinte tudniillik egynémely fejlett állatfaj sokkal inkább megfelel e minősítésnek, mint az emberek számottevő hányada. Ezen aztán lehetett vitatkozni. Amint nálunk is felemás, képlékeny szokásrend övezi az állatok megítélését. Habár minél polarizáltabbakká, magányosabbakká válunk, annál jobban megugrik a hűséges négy lábúak, a kutyusok becsülete. Csak rajtuk és a cicákon kívül van-e türelmünk, fogékony-ságunk másféle élőlények felfedezésére is?

Legfeljebb az állatkertekben.

Igaz, alkalmanként a kecses galambokkal is közeli kontaktusba kerülök. Ilyenkor jórészt fenséges, frissen sült lángost falatozok, s a bőséges sajtreszelékből a topogó szárnyasokat is megkínálom. S valóban: a rövid életű hangyák térbeli, környezeti felbukkanása is majd mindig élelemfüggő. Azaz lényegcentrikus. Amit azért önnön életvitelünkről kevésbé mondhatunk el. Nem ritkán az alkalmi, kisszerű ügyletek gubancaival vesződünk. De miként vélekedjünk Máté Bence tematikai, tartalmi kilengéseiről? Arról, hogy a megszállott madárfotósként ismert fiatal ember egyszerűen csak cserbenhagyta kedves, légius partnereit. Ezt ugyan egy pofonegyszerű, kontrasztos váltásnak is betudhatjuk, semmi egyébnek. Csakhogy a természetfotósok tetemes hányada mindenekelőtt erre a látványkorré esküszik. Ne feledjük: a szárnyalás képzetében lakozik a legtöbb mozgalmasság, elegancia és poézis. Van bennük valami sejtelmes eszmeiség, idealizmus. Ennél fogva e befutott alkotó a hangyák felvállalásával egy bátor, kockázatos kalandba bocsátkozott. Radikálisan lemondott az élveteg romantikával

szövetkező szépség és kellemesség közkeletű hozományairól. Mégis neki lett igaza. Már mint a rendbontónak.

Ezt a kérdéskört akár művészeti életünk egészére is nyugodtan áttehetnénk. Hisz a bátortalanság, a képlékeny konformizmus jóformán korszakos nyomorúság. A számottevőbb alkotók épp tematikai, formai elmélyültségükkel vagy erkölcsi, szellemi bátorságukkal emelkednek ki. Ahogy Máté Bencét is vérbeli, igényes és szisztematikus természetrajongónak tekinthetjük. Aki legfőképp sajátos szabadtéri leshelyein érzi magát legotthonosabban. S ezzel együtt hosszú évek óta azt tartja: a hagyományos bókászó, kattintgató fotózás nemigen hozhat hiteles, elmélyültebb eredményeket. Mert a fényképezgető személyiség akarva-akaratlanul is zavarja, befolyásolja a szárnyasok és a többi faj viselkedését. Ebből származott, hogy az elmés természetbúvár idejekorán létrehozta rejtett, nagy látószögű búvó- és leshelyeit. Ahonnan aztán páratlanul eleven, rendhagyó felvételeket készített mind a bűbos bankáktról, mind a szürke gémeokról vagy a nagykócsagokról. Úgyhogy hatványozottan bebizonyította: az érdemi láthatóságnak, a mélyre nyúló vizuális kifejezésnek voltaképp a szerzői láthatatlanság az érdemi előfeltétele. S itt máris egy iskolateremtő egyéniséget respektálhatunk. Természetesen e tudományos igényű, alázatos és összetett metodika a hangyás képeknél is ott munkált az alkotóban. Bár másféle adaptálással.

Aligha gondolhatnánk például: mennyi kutakodást, mennyi utánajárást igényelt az Árnyjáték víziójának megteremtése. „Amikor 2009-ben először hangyákat fényképeztem, reggeltől estig aktívak voltak” – vallott munkálkodásáról a művész. „Később szerettem volna folytatni a fotózást, de sajnálattal tapasztaltam, hogy az ismert hangyafészkek közelében egyetlen dolgozó sem mozog. Feltűnt azonban, hogy a járataik tiszták, annak ellenére, hogy a fák folyamatosan hullajtják leveleiket. Nem maradt más ötletem, mint éjszaka felkeresni őket. Nagy meglepetésemre a hangyák aktívabbak voltak, mint bármikor azelőtt: tömött sorokban szállították a leveleket. Végigkövettem a nyomvonalukat, végül minden út egy fa törzsénél folytatódott, felfelé a koronába. A hangyákat [...] vakufénnyel világítottam meg, hogy sziluettjük kellően kontrasztos maradjon” (NaturArt kiállítás katalógusából).

Lám, szó sincs itt fényáztatta, napsütéses mezőről, ez csupán a látszat cselvetése. Továbbá a „tömött sorokban” cipekedő rovarok favorizálása is kétségesnek mutatkozott. Túl közhelyszerűnek (l.: hangyaszorgalmú valakik). Az éjjeli buzgólkodás momentuma azonban szabályszerűen megbabonázta az alkotót. Ő is e rendhagyó módszerhez igazodott. Hogy miféle megfontolásból? Nyilván a titokzatos, tömbös és árnyékképszerű fogalmazásban bizonyos alaki, jelentéstani többletet érzett. Így momentán a könnyed, lomha falevelek éppenséggel tömény, súlyos, hangyapróbáló matériáknak látszódtak. Már-már heroikus terheknek. Más-különb az árnyjátékok művészeti praxisa elsősorban a távol-keleti kultúrában őshonos. Ami világszemléletük szerves dialektikájával is összecseng. Náluk az úrszerű, anyagtalanságok egyenesen a dolgok lényegére utalnak (l.: Lao-ce bölcselete, a ház belseje). Ugyanakkor a csecsemők életkorát is a fogamzás tényéhez passzítják, nem pedig a megszületés külsődleges, katartikus mozzanatához.

Ezzel a testi, zsigeri sötétségben tenyésző parányi életet is becsületesen respektálják.

Eszerint a komor, fekete foltok nem csupán a lehangoló, szomorkás tartalmak megtestestítői? Nem bizony. Mert Máté Bence szuggesztív látomásán az elevenség és az enyészet képzetek egyféle organikus, ökonomikus egységet alkotnak. Méghozzá invenciózus formai, kompozíciós ritmikával. Már az is szembeötlő: a bal oldalon cipekedő, nagyléptékű és függőleges

helyzetű hangyalény majdnem derékszögben áll a horizontális motívumokhoz képest. Akárha a korábban vázolt szemléletváltást jelezné. Ám ennél is magasabb gondolatot hordoz a jobb felső részen kibomló mozgalmos jelenet. Itt az apró állatkák intenzíven körbefogják, mintegy körültáncolják a koromsötét, elliptikus és gömbölyded levélformát. Amely némileg báb-, sőt bálványyszerű. Ezért képletesen egy faunális szentélyhelynél is tartózkodhatunk.

Minderről akár Csontváry Zarándoklására is asszociálhatunk. Csak ott ártatlan, fehér ruhás lánykák lejtik körtáncukat a megváltó, monumentális életfa körül. Jelenleg azonban az élet, a megmaradás esszenciája a lágy, önmagába záródó levél-, üreg- meg kegyhelyszerű bázishoz kötődik. A rejtekezés plusz a táplálkozás attribútumához. Mi több: ebben a térszfériban a rovarok árnyéktestét egy-egy felvillanó léletsugallat gazdagítja. Amit valójában a koncentráltan felszikrázó okkeres, barnás – meleg színmorzsák közvetítenek.

Mi más lenne ez, mint a hangyalét szimbiózisa?

Talán e meglepő, kifinomult tónuskontrasztok nélkül is egy érdekes, nívós fotográfiát respektálhatnánk. És mégis: Máté Bence tud valami nagyon fontos törvényszerűségről, ami eredendően Rembrandt mester piktúrájából származik. S ami azt jelenti: igazában a kevés a sok. Meg szuggesztíven beszédes. Különösen egy olyan látványközegben, ahol a képelemeket afféle laza, spontán jellegű szervezettség kapcsolja össze. Noha ne higgyünk mindenestől e globális benyomásnak. Inkább vegyük észre: a bal oldali, méretes és derékszögben leledző hangya egy hasonló léptékű, kontrasztos helyzetű teremtménnyel ritmizál a bal felső fertályon. Amikkel egy szakaszosan oldott, vertikális határmezsgye kerül a kiemelt, dekoncentrált helyzetű központ elé. De egészében is az arány- és iránydinamika feszültsége élteti e rejtélyes, megkapó víziót. Ahol a nagyok a kisebbekkel érintkeznek, az utóbbiak meg főként a hangsúlyos, organikus életfókusz körül nyüzsögnek. Azaz a funkcionális, generációs együttlét is beépül a szellemes képstruktúrába.

Aligha kétséges: a hangyák bámulatos „társadalmi” szervezettsége, összehangoltsága némi irigységgel tölt el bennünket. A legendás, mélyenszántó író, Sánta Ferenc is rájuk hivatkozik emlékezetes Húsz órájában. E picurka, esztelenül futkosó rovarok tudniillik csak félig-meddig céltalan teremtmények. Mert természetes föld alatti lakhelyeiket a praktikus, szisztematikus tagoltság jellemzi. Itt mindennek, mindenkinek megvan a maga helye, feladata. Rend uralkodik. Még akkor is, ha alkalmanként az eltérő kolóniák tagjai kegyetlenül elpusztítják egymást. Csak hát az emberi történelmet is az efféle paradoxonok navigálják – vélekedik az igazmondó, szkeptikus szépíró. Egyébként a legapróbb szerves létezők legnagyobb poétáinkat is szóra bírták. József Attila történetesen azt állítja a viharvert, meghajlott fűszálakról:

„...így adnak a kicsinyek példát,
hogy fájdalmad szerényen éld át,
s legyen oly lágy a dallama,
mintha a fű is hallana,
s téged is fűnek vallana”

(Jön a vihar)

A füvek, a hangyák példázata? Kár lenne tagadnunk: az ilyen apró-cseprő minták ugyan csak kikoptak látószögünkéből. Mi csupán a lényegesnek vélt dolgokat respektáljuk, így nagyrészt csak felfelé, oldalt vagy előre figyelgetünk. S alig-alig tovább. Mintha az anyaföldhöz kötődő prózaiabb, mélyvilágibb életelemeket valahogy méltatlannak éreznénk magunkhoz. Pe-

dig a kortársi tudományok és művészetek sugallataiban igencsak megduzzadt a tüzetes, anyagközeli, mikroszkopikus módszerek jelentősége. Elég most csak a személyes töltetű géntérképek megteremtésére, másrészt a természetközeli újnomadizmus széleskörű térnyerésére utalnom. A csupaszem Monet már korán ráérezett a Szajján úszkáló falevelek szuverén formatartalmára. Ezzel akaratlanul is megalapozta az elvont, nonfiguratív és minimalista tendenciák létjogosultságát. Manapság viszont az sem unikum, ha az Eat-art képviselői különlőféle ételmaradékokból hozzák létre életigenlő, kritikus „csapdaműveiket”. S tényleg: ilyenkor akár a leleményes hangyarajok is színre léphetnének, miért is ne. Hisz nekik is megvan a jussuk, a kárhozatuk a dolgok ciklikus, egyetemes körmozgásában.

Csak nekik merőben más a látásmódjuk, az értékrendjük. Ami nekünk fanyar, parabolikus és szemétközeli táplálékalmaz, az nekik frenetikus, mennyei finomságú díszlakoma. Ez pedig annyit tesz: a premier plános közel- és alulnézettel a bonyolult valóság egy-egy újszerű, sosem látott arculatát ragadhatjuk meg. Jól tudják ezt a képző- és fotóművészek is. Pont ebből adódik, hogy a legkülönfélébb kifejezési formákban tekintélyes rangja lett a torzószerű, analitikus és miniatürizált tolmácsolásoknak. A kiszolgáltatott, meggyötört emberképekben időnként ott látjuk a legbensőbb zsigeri, idegi gubancokat is. Más lapra tartozik, hogy e népszerű, hatásos metodika már-már maníros sztereotípiává vedlett át. Elég, ha valaki közelkép csinál egy árnyas rózsabokorról, netán egy fényáztatta tyúkról, máris autentikusnak, korszerűnek tudhatja önmagát. Holott szó sincs erről. Máté Bence tehetséges kutakodása különben épp itt válik megnyerően tanulságossá.

Ő a parányi látleteket is intenzív tartalommal bírja feltölteni.

Ez is magatartási, szemléleti sajátosság. Hisz nem csupán tudnunk, hanem némiképp respektálnunk kellene az élővilág apróbb, szerényebb teremtményeit is. Már csak azért is, mert korszakunk újszerű felismerései többé-kevésbé ebbe az irányba tendálnak. Az utóbbi időben mindenesetre Afrika egyes falvai derekasan megtollasodtak. Kiderült, ezeken a vidékeken szállingóznak a világ legesztétikusabb lepkéi, pillangói. Amelyekért a tehetősebb turisták jóformán csillagászati összegeket fizetnek. Igaz, a pókok közel sem tartoznak a kellemes teremtmények közé. A biokémikusok mégis rádöbbenek: valójában a hajszálvékony pókhálók anyagában rejtőzik a legelementárisabb fizikai erő. Hogy miként lesz ebből védettebb, biztonságosabb közéleti gyakorlat? Fogalmam sincs. Einstein azonban elmés támpontot kínál létünk súlypontozásához is. Elvégre: „A legszebb, amit átélhetünk, a dolgok titokzatossága”.